

Handó Péter

VALÓSÁGSÚRÍTMÉNY VAGY NEGATÍV TEJSZÍNHA?

A narratíva ezeregy arca, miképpen az éjszaka

Ha elfogadjuk az interpretatív antropológia alapkoncepcióját, hogy a kultúra szövetszerű képződmény, s megfigyelésünk során az emberek által szőtt jelhálóban leljük meg hipotézisünk bizonyítékait, akkor ezen kijelentés gondolati inverzét is értelmezési gyakorlatunk részévé tehetjük, vagyis a *szöveget* – s benne az irodalmat – leginkább kultúraként, az őt szülő kultúra lenyomataként ragadhatjuk meg. Így a betűkben-szavakban-mondatokban rögzített kép sok-perspektívájú látélet az őt létrehozó-elfogadó-kisajátító közegről, „mivel úgy nyit ablakot a való világra, hogy közben túllép a világ közvetlen adottságain és merev, egyszeri jelentésein.” (Rahv, 1978: 41) Csak egy szegmens az ebből adódó lehetséges nézőpontok közül az a tény, hogy „egy nyelv egy meghatározott nyelvi közösségben megfigyelt nyelvhasználati esetek összefüggő együttese.” (Radcliffe-Brown, 1997: 426) Több, mint egy fölmutatás. És több, mint a létrehozója. Jelentés-teli alkotott-lét, amely „a nyilvánvalót és elfedettet mint ekként elgondoltat szavakban és mondatokban nem csupán továbbítja, hanem ő teszi nyílttá a létezőt mint létezőt.” (Heidegger, 1988: 112) Kihordás, feltárulás és születés. Világmegmutatkozás. „A nyelv nem pusztán közlési eszköz, hanem gondolkodás – és érzésmód, a kultúra szerves része. Az élő nyelv, anyanyelvi státusza révén, egy-egy nyelvközösség örökölt köztulajdona.” (Ankerl, 2000: 35) „A nyelv a rejtőzködő megvilágosodás” (Foucault, 2000: 55), ezért minden írott mű – értelmező olvasása során – túlmutat a belekonstruált világon. Nyelvi keretéből kilép, s belép egy másik – olvasó-befogadó – nyelvi keretbe. Vagyis minden szöveg dekonstruktorra váró világlás.

Másfelől „a nyelv önkényes jelek rendszere, s pusztán konvenció kérdése, hogy a valóság elemeihez milyen jelölő kapcsolódik. (...) A kommunikálható valóság soha nem fedi a valóság lényegét” (Hódosy, 1993: 180), mivel „a jelölő és a jelölt között nincsen motivált kapcsolat.” (Hódosy, 1993: 180) Ugyanakkor a valóságról létrehozott nyelvi konstrukcióban „minden létező jelölőként adott, s ezek be is helyettesíthetők egymással, amennyiben a helyettesítés bizonyos játékszabályok szerint tör-

ténik.” (Hódosy, 1993: 183) A nyelvben létezés a valóság legmagasabb szintű megnyilatkozása. „Az ábrázolás... a nyelv restitúciója, azé a nyelv, amely nem a közlés és a megismerés azon instrumentuma, amellyé fejlődése során degradálódott, hanem az, amiben az igazság megjelenik.” (Frey, 1993: 210) A nyelvi igazság az egyetlen igazság. Az emberi valóság terét ez jelöli ki.

A valóságot feltárni kívánó írásban teremtett fikció segítségével „inkább bemutatható az ember és a világ működése” (Bódis, 2003b), megjeleníthetők azok a mechanizmusok, amelyek egy adott tér humán viszonyait jellemzik. Az egyedi sorsokból történő motívum-kiemelések és elhallgatások amennyiben rendszert képeznek, üzenetértékűek. Ez az üzenet az alkotói szándéktól függetlenül lép fel az olvasás, a műbe történő beleolvasódás¹ során.

„Valószínűleg igaz, hogy az irodalom hű képet ad egy kultúráról, ám igen sokféle módon teszi, és mindig csak a maga módján.” (Brooks, 1978: 132) Egy irodalmi alkotás sohasem pusztán magánvaló-léttel bír: az adott kultúra kontextusaiban használt jelekkel dolgozik, intellektuális miliője elvárásaiba ágyazódik, mondandójával célba vesz, megszólít valakit, s a megszólított feltételezett értelmezői horizontján belül igyekszik megfogalmazódni. Ugyanakkor a keletkező szöveg – interpretáció-voltából adódóan – tükrözött valóság; miképp Platon barlanghasonlatában a falon elvonuló árnyék, az alkotás visszfény, fókuszált, körülrajzolt VAN. Olyan valami, ami a tudat előtt vagy a tudatban jelenik meg, értelmezésre kínálja fel magát, vagy már eleve értelmez, olyan valami, ami szembeesít, de e szembeesítés során kirajzolódóról nem állíthatunk többet, mint azt, lehetséges, a valóság egy lehetséges nyelvi konstellációja.

Valószínűleg a szövegfeltárás e metaoptikai eszközzel közelíthetjük meg leginkább *Bódis Kriszta*

¹ Egy műbe történő beleolvasódás során az olvasóban egy asszociáció-lánc indukálódik, amely az olvasó egyéni tapasztalatait belevetíti az olvasott szövegbe, ugyanakkor ezáltal az olvasott szöveg részévé válik az olvasó egyéni tapasztalatainak. Egyfelől az olvasó beleolvasódik a szövegbe, másfelől a szöveg beleolvasódik az olvasóba. Ezáltal egy új jelentés-együttes jön létre, amely az olvasóban újra-szövegesül.

*Kemény vaj című narrációját,*² kerülhetjük el a kritikusok számára tátongó regénykoncepció kínálatáspadát, amely bizonytalanná és alkalmazhatatlanná teszi az egyébként jól bevált irodalomelméleti módszereket. A probléma elsősorban abból adódik, hogy ez esetben egy rendhagyó történetformálással kell szembenéznünk. A szövegfolyamban olyan párhuzamos *jelenidejűséggel*³ találkozunk, amely talán leginkább a hagyma rétegeztségével hozható összefüggésbe: a hagyma rétegekre bontható és minden rétege önállóan is képes irritálni a szemet, de a rétegek együttese az, ami a hagymát hagymává teszi.

Bódis Kriszta szövegében – sokszor egyazon mondaton belül – különböző lét- és idősíkok nyilvánulnak meg, s lapolódnak egymásra. Múlt, jelen, jövő; álom, fikció, valóság; belső-külső hangok és történések összecsomózódásából épül fel a kiszolgáltatottság és a nyomor húsz „regény”-beli stációja. Ebben az értelemben egy *átmeneti rítus* kulturális leiratának is tekinthetjük a Kemény vajat, hiszen a Turner-i szakaszolásnak megfelelően az *elkülönülés*, a marginalitás és az egyesülés (Turner, 2002: 107) (visszatérés) motívuma a történet kibomlásának rendezőelvéként is felfogható. A sorok névtelen⁴ rovója a baracki lét elkülönítettségébe születik. Olyan *mitikus térbe*, ahonnan a társadalom felé csak egyetlen út vezet: a kijelölt testi-lelki-szellemi határ átlépése, a marginalizálódás, azaz a prostitúció és börtönlét. Ebben a liminális szakaszban végig ott lebeg a felemelkedés vágya-ígérete, amely egyfelől folyamatosan fogalmazódik az elbeszélő és sugalma-

zódik az ábrázolt környezet által. De, mint minden valódi beavatásnál, csak a kiválasztott – s talán ezt használhatjuk Thomas Mann-i értelemben – viseli el a megpróbáltatásokat és tér vissza testén stigmával, de ép lélekkel és szellemmel a társadalomba. A regénybeli marginalitás egyes stációi párhuzamba hozhatók a tibeti csöde-rítussal (David-Neel, 1991: 167-169), melynek során a beavatott a testét felajánlja a démonoknak étkezésre, teljes *önfeláldozás* által jut el egy magasabb szintű létállapotba. „Hősünk” András képzelt szerelmének megőrzéséért a pornográf pénzszerzési stratégiába való teljes fizikai létodaadást is megteszi. Az érdek nélküli – ha létezik egyáltalán ilyen – *önfeláldozás* – amit elsősorban a sors, vagy valami sorsszerűség mér az emberre – végső örületében ürülékkel szennyeződik be az érzélem, s a vágy magára marad. És ezen ürben születik a felismerés: „úgy akarok vele élni, mint régen, mint egy család, mert még mindig nem vagyok képes tudomásul venni, hogy ez az egész dolog a boldogsággal csak az én fejemben létezik, hogy András valaki egészen más...” (Bódis, 2003a: 365) Eleget tesz a státuszemelkedés rítusának is, „amelynek során a rituális szubjektum vagy novícius visszafordíthatatlanul alacsonyabb pozícióból magasabbba kerül a pozíciók intézményesített rendszerében.” (Turner, 2002: 181) Ugyanakkor, mielőtt elfoglalná a közösségen belüli leendő pozícióját – „Dolgozol? Mit csinálsz? Írok.” (Bódis, 2003a: 372) –, „durván lealacsonyítják”. „Sűrű tömegben körbevették, majd minden lehető módon megalázták, amit csak a legrosszabb csöcselék ki tud találni. Egyesek arcba köpték; mások ököllel ütötték; megint mások meg rugdosták; egyesek undorító tárgyakkal dobálták meg; miközben azok a kevéssé szerencsések, akik a külső körben álltak és csak a hangjukkal tudták elérni a szegény fickót, éktelen átkokat szórtak rá, apjára, anyjára, fiú- és lánytestvéreire, valamint az összes ősré a legtávolabbi nemzedékekig visszamenően.” (Turner, 2002: 184) A „regény”-beli narrátor megaláztatása – ha a szöveg meg is szépíti és feloldja a viszontagságokat – időben elhúzódó és megtöbbszörözött beavatási rítusnak tekinthető. A főszereplő elmondhatja élete pokláról: „Hempergek benne, mint a disznó. Megemészttem és aranyporrá változtattam, tiszta vízű csermellyé. Kutyapiszokból csillagot formálni, az ám a nagy feladat.” (David-Neel, 1991: 16) Maga a narrációban való *feltárulkozás-felmutatás*, mint a tisztító tűz, szentesíti a legvadabb orgiát, a legindokolatlanabb lemondást a szabadságról és a létről, mert a kibeszélésben a tudat ameddig képes elhatárolódni és csiszolódni minden

² „Narratív elem az elbeszélő műfajban minden olyan jel, amely egy adott kultúrára nézve információt hordoz.” (Gráfik, 2003: 80) – idézi Gráfik Imre a Darányi-Ábrányi szerzőpárost. Ebben az összefüggésben Bódis Kriszta regénye elsősorban narráció, önleíró és -elbeszélő tünetegyüttes. Ezt támasztja alá számomra az irodalomkritikus Mark Schorer kijelentése is: „amíg a tehetség nem párosul szigorral, az anyag nem kap szervezettséget, a tartalmat ki nem munkálják, addig regényről szó sem lehet, addig csak a nyers élelt állunk szemben.” (Schorer, 1978: 24)

³ Párhuzamos jelenidejűség alatt azt a naplószerűséggel felruházott szövegyelvért, amely személyes hangvételével mintegy az olvasó jelenére hasonlít, s ezáltal az olvasóban egy asszociatív kettős jelent teremt: egy pszichikait és egy intellektuálist, amelyek egymással kölcsönös függőségben leledzenek.

⁴ Egy helyen nevesül a szöveg szerzője: „Horváth Sára, látom, Ká339. Nehogy má megszólaljon!” – de ez a történet kibomlása szempontjából lényegtelen. Mint azt Bódis Kriszta is jelzi a regénye kapcsán készült interjúban, hogy műve nem egyetlen személy „pokoljárásának” története, hanem „sok nő sorsának sűrítője.” (Bódis, 2003b)

mocskon, melyet porhüvelyére ráken a sors, addig van esélye visszatérni a pokolból és „dudássá” válni.

Bódis Kriszta tudja: „a szellemi megvilágosodás csakis személyes, intellektuális erőfeszítések árán érhető el.” (David-Neel, 1991: 20) Hőse – szerzett vagy felvett – némasága ellenére állandó és intenzív intellektuális jelenléttel éli életét, így csakis beavatottként térhet vissza a „hétköznapi” világba, s olyan társadalmi szerepet vállalhat fel, ahol a magával hozott tapasztalatcsomagot hasznosíthatja (kórház) vagy átadhatja (irodalom).

Nem megszokott és bejáratott olvasási gyakorlatot igényel a Kemény vaj. Aki veszi a „fáradtságot” és átadja magát a mozaikszerű képekből építkező gondolatfolyamnak, az – ha nem is Geertz-i értelemben vett, hiszen a kulturális kontextusba ágyazó elemző reflexió a szövegtestből kimarad⁵ – egy felkavaró sűrű leírással szembesül. A nyelvi – szövegtördelési, helyesírási, mondatszerkezeti, igeidő egyeztetési – hibák, a cigányok által előszeretettel alkalmazott nyelvi fordulatok, gondolati csúsztatások és egymásra lapolódások, szubkulturális zsargonok, valamint az egyes szám első személyben előadott-kibontott eseményháló használatával a hitelesség, a most- és itt-történés „apokaliptikus” megjelenítését kapjuk. Egy olyan világ képe tárul eléink, amely a közép-kor szürreális végítélet-látomásaira asszociáltat. Egy olyan világé, amelyből kivesszett az ember klasszikus attribútuma: a humanitás. Egy olyan világé, amely fölött pálcát törhetünk, amelyet sajnálat nélkül átadhatunk az enyészetnek, amelytől csak bünt és szennyezést várhatunk.

Másfelől ez a szöveg nem pusztán egy beavatási rítus leírása, egy elítélésre méltó társadalmi jelenség bemutatása, hanem olyan mágikus „ráolvasás” is, ami az olvasót is beavatja és végigviszi a narrátor által megélt stációkon. Ennek egyik eszköze a teljes művet átható belső hang, amely minden pozícióváltása ellenére emocionális marad, s azonosulásra inspirál. Másik eszköze az a pszichológiailag megalapozott, rendkívül árnyalt képhasználat, képi mozaikszerűség, amely az alapvető emberi gondolkodásra is olyannyira jellemző. Harmadik eszköze az ismétlés. Segítségével úgy vet gyűrűket a szöveg az emberi sorson, mint a víz a belepottyant tárgy körül. Mindig visszatér, de mindig másképp. Negyedik eszköze a hétköznapi életérzéseket kifejező dalok kulcsrészeinek egymásra-egymásba monitörözése, olyan utalás-sűrítmény létrehozása, amely

⁵ Feltehetőleg a szövegen belüli elemző reflexió a regény halálát idézné elő, ebből adódóan az olvasó nem hiányként éli meg az elemzés elmaradását.

egy létezési forma alapvető hangulati elemeit világítja meg. Ötödik eszköze a tér és idő logikailag elvárt kereteinek jól szervezett és folytonos áttörése, azok a tisztán felismerhető mondatokon belüli váltások, amelyek éppen a téridő egységének megsértésével tér- és időfölötti helyzetet teremtenek. Ezen öt eszköz használatával a szöveg mágikus állapotot kiváltó ritmussal ruházódik fel, költészszerűvé transzformálódik. Ily módon egy ismerős ismeretlen világba von és egy elutasított-megtagadott életmód másképp látására alkalmassá tesz, átlényegít. Az irodalmi anyag által a varázslat megtörténik. Velünk történik meg. Ám mivel a végső katarzis elmarad – mint ahogy az többnyire az életben sem következik be –, a bűvöletből való kilépés kulcsát nem kapjuk meg, szemlélődésünk miatti feloldozásra nem kerül sor. Bezáródunk a szövegbe, s tovább ragozzuk a történetet a történetből történő kilépésre képtelenül. Belenémulva a rontásba. Hallgatunk, „mert súlya van annak, ha ennyi ember egyszerre hallgat.” (Bódis, 2003a: 26)

A szerző hiába regényként határozta meg művét, az nem regény. De épp így nem szociográfia, bármennyire pontos leírását is adja egy jelenkori jelenségnek, bármennyire a mindennapi tereptapasztalatból, tereptapasztalati anyagból szövődik is a szöveg.⁶ Megértése-megélése nem a hagyományos skatulyákba tuszkolás révén mehet végbe. Dekonstruálni kell a szöveget, mintegy beleírni, megcselekedni saját mágikus aktusunk az újrafogalmazás fényében-árnyában, az általa teremtett rítus

⁶ Ennek illusztrálására egy Bódis Kriszta által 2000-ben készített, merőben más indítással írt Helyzetkép részleteit és a Kemény vaj egy-egy szakaszát rendelem egymás mellé.

„A bontást csak olyan szintig végzik el, amíg úgy nem itélik, hogy oda már jogtalanul senki nem tud beköltözni, ennek ellenére a családok egyszerűen kénytelenek bentmaradni, illetve a kilakoltatottak beköltözni, akiket aztán azért lakoltatnak ki, mert nem fizetik a közüzemi díjakat, illetve a lakbért.” (Bódis, – Budai 2000)

„A bontás körül összecsendül a nép, sokan is vannak, rá is érnek, bár ne érnének rá.

Rohan apámhoz az egyik nővére, hogy neki ki van fizetve a lakbére, és hiába ír kérelmet, mert múltkor mellőle költöztetnek ki egy családot és bontják meg úgy a házat, hogy más oda bemenni ne tudjon, omlik is rá a kémény, minden, írok a hibabejelentő szolgálathoz, hogy a kémény ránk dől, itt vagyok öt apró gyerekkel és nem szállnak ki, hogy legalább megnézzék.” (Bódis, 2003a: 175)

„Ezeket a telepeken évek óta nincs villany, leszerelték a vízvezetékét, több száz ember kényszerül a vizért métereket gyalogolni az egyetlen közútig.” (Bódis – Budai, 2000)

részévé tenni társadalmi tapasztalatunk. Hiszen: „Mindenütt van rítus. Nélküle nincs társadalom, nincs intézmény, nincs történelem.” (Derrida, 1995: 11) S nincs mindezek narrációja. S nincs narráción belül megszerzett-kivívott szerep. Mert „ahhoz, hogy szerepet játszunk ebben a műben, szerepet játszunk bárhol, egyszerre kell beleíródnunk a rítus logikájába, és... képesnek lennünk arra, hogy egy bizonyos pontig elemezzük.” (Derrida, 1995: 11-12) Mivel azonban a teljes szöveg ily módon – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem fölfejtethető, interpretálható, átírható, egy tetszőlegesen fölnyitott oldal szerzője által egységként jelölt részébe belefogalmazom egyéni tapasztalatom.

Először álljon itt az érintetlen kiemelés.

„Éjjel van és vágni lehet a telepen a sötétet. A híd előtt van az utolsó utcalámpa, onnan vak feketé, még annál is feketébb.

Úgy eltűnik ebbe a sötétbe a telep, mintha nem

is volna, csak hangja van, estig ködben gyerekzsivaj, motorosfűrés, vasvágó hangja, szürkület után már csak gyerekhangja, mintha egy titkos tündértől lenne odalent, vagy játékszínű egyenesen.

Aztán még egy két messzehangzó kiállítás, a hegyekből visszavágó káromkodás, formátlan üvöltés, torz magnózene, ennyi.

Végül éjfélre villóznak az ablakok, van, hol reggelig megy a tévé, többnyire egyetlen konnektor van visszakötte a póznára, de óra nincsen, márhogy villanyóra lenne, nincsen.

Lent a meddő lábánál, ahol a sinek úgy abba-maradnak, fel fel villan valami kékség, a képernyők lidércfénye.

Áttör, berobban, elhomályosul a suttogás, a világok zaja, autópályák, szerelmesek, lövöldözések, lópatarobaj, mindenhol más, meg plusz ahol videóznak, olyan is van, főleg akciófilmek, meg pornó, de négy, öt csatornát még innen simán lehet fogni, és sistergés, zümmögés, a kékes szikrahang

„Hagyják a romlást, hagyja a város, így likvidálnak. Sári mama ismer bizonyos kifejezéseket. Blokád alatt vagyunk, a szemetet nem szállítják el, nincs karbantartás, nehezen tudunk fizetni, a szervek szépen, lassan kivonulnak, minket addig se..., de most végképp leírnak, vizet, áramot lekötik.” (Bódis, 2003a: 14)

A szemetet nem szállítják el, konténereket nem raknak le, a szemet a házak körül gyűlik. Csatorna nincs. A kert végében levő vécéket az önkormányzat nem szippantatja ki, széklet és vizelet szikkad a házak között, mert a vécék már régen kiöntöttek, illetve a pöcegödöröket egyéb hulladékkal feltöltötték, betemették. Ezek a feltöltések szakértők szerint fertőzésveszélyt jelentenek. A legtöbb háznál a kerti vécék tehát használhatatlanok, az emberek a bokrosba járnak.” (Bódis – Budai, 2000)

„De hiába minden, mert a bokrosba megyünk, meg a vaskertbe, ahova a felnőttek kénytelenek a dolgukat végezni, mióta a szippantó kocsit nem jön, nem küldi a város a barakktelepre, és a szar, már amikor felenged, tavasszal, mint a folyók, olvadáskor kicsordul a budiajtók alatt, és elkeveredve belvízzel kiárad a barakkok közé, az is igaz, ha Sári mama nem látja, én sem megyek tovább, de egyik unokája sem, a lépcsőnk tövében leguggolunk, a kutyák pedig azonnal eltakarítják a nyomokat, azok még annyit se kapnak enni, mint mi, a kölykeik mind éhenhalnak.” (Bódis, 2003a: 177)

„Évek óta nincs rovar és patkányirtás, a patkányok már nem csak az utcán de a lakásokban is dülnek, kövér és bátor példányok. A gyerekek többnyire vérhassal, lépfenével, bélféreggel, atkával, tetűvel és rühel küzdenek, tekintve nyomorult életkörülményeiket.” (Bódis – Budai, 2000)

„Dehogy fiam, egerek azok, kicsi egerek.

Hát veszekszenek, nem hallja anyu, ekkorák ni, mutatja apám, és mutatja, mint a fél karja. Na, kopogtass csak fel a partvissal. Anyám kopog. abbahagyják.

Egerek azok, ilyen kicsik ni, mutatja Sári mama, mint az ujja, majd kell egy macska, rendes ember házában is akad egér, egér az. Kopogj csak fel azért. Anyám felkopog a partvissal. Kaparászás...

Sári mama, maga mondta, hogy saját szemével látta.

Te hallgass lyányom, patkány az. Nem látok én már olyan jól fiam. Tömd csak azért be rendesen az ajtóreket Arany. Már megint kezdik.

Anyám, akit Sári mama jókedvében Aranyinak hív, mert anyám Aranka, Aranka az nálunk Arany, anyám betömi rongyokkal az ajtó alatti rést. Se ki, se be.

Itten már akkora a fertőzés veszély, még jó hogy odafent hideg van megfagynak a vírusok. A patkányok azok nem. Azoknak semmi se árt. Felfognak minket zabálni.” (Bódis, 2003a: 18)

„Az ÁNTSZ főorvosa egy magánbeszélgetésben a következőket mondta: ez a cigányok ügye, az ő bajuk, mert senki nem tiltotta meg nekik, hogy tisztálkodjanak és ha a szemet továbbra is betemetve a pöcékben marad, fertőzés bármikor fölléphet. A tisztiorvos kérésre sem fertőtleníti, mert az ÁNTSZ csak ott köteles elvégezni ezt a munkát, ahol fertőzésveszélyt állapít meg...” (Bódis – Budai, 2000)

Az idézet-párhuzam a végtelenségig – vagy legalábbis a Helyzetkép és más Bódis Kriszta eseteírásokban foglaltakkal és a Kemény vaj terjedelmi határain belül – folytatható.

kettőtől hajnalig, már ahol bírja még a készülék.” (Bódis, 2003a: 78)

Aztán az applikált⁷

Éjjel van és visszafelé tartunk a cigánytelepről, ahová a szeptemberi szürkületben vonultunk ki csordamód, betetőzni a terepgyakorlatra szánt napot. Egyik kutatótársunk már órákkal korábban szeretett volna találkozni telepi barátjával, de mint a fiú anyjával való délutáni beszélgetés során kiderült, éppen budapesti fekete munkára ingázik, s otthon csak hajnali négy előtt és este nyolc után lelhető fel. A srác szakács szakmunkás-bizonyítványa megszerzése óta képtelen elhelyezkedni – elsősorban a magyar társadalomban jelen lévő, romákat stigmatizáló előítéletek miatt. Álláskeresése során akadt olyan szállodatulajdonos, aki a telefonon keresztül történő egyeztetéskor szállást és „fűt-fát ígért”, ha a srác nála vállal munkát. A foglalkozás elfoglalásának időpontjában viszont a származásával való szembesülés – bár nem volt más jelentkező a konyhára – arra készítette a „leendő” alkalmazót, hogy visszavonta ajánlatát, mivel a szolgáltatását igénybe vevők rossz néven vennék, elpártolnának tőle, ha egy „cigány főztjét kellene fogyasztaniuk”. Mivel az elmúlt évtizedben a szakmunkásképző jelentette elsősorban az általános iskolából kikerült és továbbtanuló roma fiatalok befogadó-állomását, egyre nagyobb számban jelennek meg a munkaerőpiacon olyan szakképesítéssel (szakács, hentes, bolti eladó, stb.), amelyen való foglalkoztatásuktól – a működő előítéletek folytán – a társadalom általában elzárkózik. Az elzárkózás legfőbb területe a szolgáltatóipar, mindannak ellenére, hogy az itteni alkalmazotti szférában uralkodó alacsony bérezés talán megfelelőnek tűnne a romabérezésre vonatkozó többségi szempontoknak. Ennek hátterében főképp a cigányok „tisztaságával” kapcsolatos sztereotípiák húzódnak meg. Ez a vélemény azonban távol áll a valóságtól. „Noha a cigány konyha alapvető jellegzetességei megegyeznek a magyaréival, mivel mindkettő a törökök befolyásolta konyhák nagy családjába tartozik, sajátosan megkülönbözteti attól az a szigor, amellyel a romák bizonyos szabályok betartásán örködnek.” (Stewart, 1994: 107) Például az edényeik egyfunkciósak, s amennyiben valamilyen oknál fogva beszennyeződik valamelyik, akkor az menthetetlenül a konyhai használatról tá-

volra kerül. Srácunk tehát számtalan kudarc után úgy döntött, a telepiek megélhetési stratégiáját veszi át: „fekete” vasbeton-szerelésre, építkezési munkára, kubikolásra szakosodik. Ezt azonban képtelen tartósan végezni egy gyerekkori térdszalag-szakadás és térdkalácstörés miatt. Így egy-két havonta kénytelen – jövedelmet nem adó – egészségügyi szüneteket iktatni a pénzszerzésbe. Felkeresésére indult el kutatótársunk, s mi (öten), mint hűséges ebek, követtük, hátha jut némi intellektüel morzsa vagy falat, amelyet még az előttünk álló éjszaka folyamán átbeszélhetünk.

A telepre érve, s az órára pillantva egyértelművé vált, hogy korán érkezünk. Ezért először a cigányfiú nővére családjához vitt utunk, ahonnan valószínűleg nagyívben kipenderítettek volna, ha a falusi magyar családok szokásrendje érvényesül. Itt azonban helytel, rágcálnivalóval és üdítővel, kávéval kínáltak annak ellenére, hogy a napközben ülőalkalmatosságként funkcionáló kanapé már a fél szobát beborította, s rajta hét gyermek feküdt az álomba szenderülés útján, vagy már a révében. A helyiség másik, normál méretű ágyán is kibontva állt az ágynemű, ahol végül is társaságunk többsége elvaccolódott egy időre a felülről már csupasz férj mellett. A kiszolgálásunk körül sürgölődő asszonyon szintén a lefekvéshez készülődés jelei mutatkoztak, hiszen hálóingé fölé csak egy otthonkát kapott bekopogásunkkor. Egy szóval nem érzékeltették nemkívánságunkat. Ennek a falusiak körében szokatlan kedvességnek a fő forrása a romák szokásában keresendő, amelynek íratlan szabálya szerint a váratlan és alkalmatlankodó látogatók számára is illik a vendéglátás minden elérhető formáját megmutatni, s akár hajnalig sűrögni körülöttük, ha azok önszántukból nem kívánnak távozni. Másfelől az alkalmatlankodás felismerése ellenére kötelessége a bekopogatóknak egy időre leülni – ha nem is a magyarok körében használt szóval értelmében: „Elviszi az álmot a szemünkből, ha nem foglal helyet.” –, és a felkínáltból fogyasztani, hiszen „ezzel mutatják ki, hogy nem tartják tisztátalannak az ételt, és hogy egyenrangú romának tekintik a háziakat, testvéreknek, akikkel egy tálból esznek.” (Stewart, 1994: 109) Aztán rövid, a megélhetéssel kapcsolatos diskurzus után felöltött a barátját kereső társunkban, hogy mindkettőjük számára rendelkezésre áll a távbeszélgetés mobilizált változata. Néhány telefonba leadott mondat világossá tette, hogy az, akit valójában keresnénk, s az utca túloldalán lakik, egy ideje már megérkezett, sőt a tisztálkodáson is túl van, s épp a falu szívében lévő maszek italmérőhelyre tart

⁷ Az ezt követő részben a Kemény vajból kiemelt részletet dőlttel különítem el az általam beleírtaktól.

cigány kollégájával-barátjával valamit elfogyasztani, s találkozhatunk egy perc múlva a házuk előtt húzódo utcán. A nővértől és családjától való gyors búcsúzkodást követően kiléptünk a Béke út aszfaltjára. Nem volt abban semmi meglepő, hogy *vágni lehet a telepen a sötétet*; amin csak mélyített a csilgaltalan ég. Köszönéseket és kölcsönös bemutatkozásokat követően a barát elemlámpájának fényénél megindultunk érkezésünk inverzén. *A híd előtt van az utolsó utcalámpa* – a regénybeli leírás szerint. A mi történetünkben azonban itt az első világító lámpa volt. Ugyanis ez a híd a többségében magyarok lakta „falú” jelképes határát jelentette, jelölte ki. Másfelől a telep is, a telephez vezető út is – hiszen a telep szervesen elkülönül a falu egészétől, s a kettő között egy senkiföldje húzódik –, – a regénybelihez képest – közvilágítással ellátott. Csak – mint megtudtuk – a kommunális adók terén fennálló tartozások ellenében az önkormányzat határozatlan időre megszüntette a település cigányok által lakott részén az utcai világítást, kollektív büntetést alkalmazott, mégha csupán a falurész néhány családja hányt is fittyet a helyi rendeletre. Ez az eljárás egyébként a hatalmi gondolkodás számára teljes mértékben konzekvens, s egy pillanatra sem érez benne semmi kivétnevalót. Épp ilyen természetesnek tartja, s nem is rejti véka alá, hogy a kultúrotthon cigánymentesítését szolgáló, a telep határában felépít egy cigány közösségi házat, egy olyan községben, ahol a cigányok lélekszáma meghaladja a 62 %-ot, s napjainkban egy magyar gyermekkel „szemben” húsz cigány gyermek születik. Egyszóval a hídról visszanezve, *onnan vak fekete, még annál is feketébb a hegyek karéjozta, falu felé nyíló cigányvilág.*

Úgy eltűnik ebbe a sötétbe a telep, mintha nem is volna. Olyan valóságához válik hasonlatossá, amelynek *csak hangja van.* S ez a hang különösen felerősödik az átmeneti rítusokat lezáró ünnepek-ünnepelések idején: egy-egy gyermek elsőáldozásakor vagy az általános iskolából való elballagásakor, amikor sátrat állítanak a családok, s a rokonság vendégül látásával hatalmas költségekbe verik magukat. Ezzel ellentétben évek óta nem került sor olyan lakodalomra, ahol a legszűkebb családi körön kívül más is megjelent volna az anyakönyvvezető előtt, ahol – a rokonok társaságában – átmulatott az ifjú pár legalább egy éjszakát. Ennek legfőbb oka, hogy az esküvőt általában kiskorúként megkezdett együttélés előzi meg, amelynek gyümölcseként néhány gyermekáldásra is sor kerül a hivatalossá tételig. A cigány házasság létrejöttében nincs szimbolikus jelentősége a társadalom előtti megjelenítésnek, ezért

rendre elmarad vagy késleltetve és hiányosan jelenik meg empiri(ali)zálása. (.) *Az esti(g) ködben gyerekszivaj, motorosfűrés, vasvágó hangja.* A gyerekszivaj alapvető hangtani elemét képezi a telepi létnek. Sőt minden olyan létnek, ahol egyazon időpontban egynél több cigány gyerek van jelen. A köztük folyó dialógus rendkívül feltűnő része az a vehemens kommunikáció, amelynek segítségével a közösségen belüli presztízshely szüntelen megerősítést nyer. Ez egyesekben kultúrsokkot is kiválthat. Elvileg a másságra felkészült társadalomkutatóként is olyan állapotba kerülhet a kívülről jött ember, ami képzelenné teszi a legcsekélyebb jelenvalólétre is. Ezt bizonyítja számomra egy antropológus lány esete, aki két napra „bekapcsolódott” egy roma fiatalok és kulturális antropológia szakos egyetemi hallgatók számára szervezett táborigénybe. Bevallása szerint, mintha egy százhusz decibellel telesugárzott térbe lépett volna a tábor területén, iszonyú hangzavar fogadta megérkezésekor. A résztvevők nagyobbik hányada éppen kézműveskedett, a kisebbik lovagolt és samaragolt, de mindezt oly intenzív beszéd kíséretében tette, hogy a hangkausalitás egy idő után mindenféle közös cselekvéstől távol űzte a lányt, s másfél napnyi álomba verte. Hónapokkal később éppen ő volt a legintenzívebb mesélő azok felé, akik nem kapcsolódtak be a táborigénybe, azok viszont, akik a tábor teljes idejében jelen voltak, inkább zártkörű tapasztalat-megbeszéléseket folytattak, s arról gondolkoztak, mit is kellene az elkövetkező évben másképp szervezni-rendezni. Mellesleg a házkörű munkák zaja hozzátartozik minden eleven emberanyaggal rendelkező kistelepüléshez. Ez alól kivételt csak az emberi nyelv és együttélés képezte hangsugárzás jelent, amiből a magyarok lakta rész felől alig-alig lehet valamit kifülelni. Aztán az est beálltával elcsendesedik a táj, s a mindent magába fogadó *szürkület után már csak a telep gyerekhangja marad, mintha egy titkos tündértó lenne odalent, az Aranygödör felé, vagy játékkország egyenesen.*

Aztán még egy két messzehangzó kiállítás (Messzehangzó kiállítás: hang, mely kiáll a légből, mint a létezés legfőbb, talán egyetlen bizonyítéka. S amit közölni akar, azzal messze elér.), *a hegyekből visszavágó káromkodás, formátlan üvöltés, torz magnozene, ennyi.* És ezek variációi. Hiszen a romák számára a csend kibírhatatlan. Valaki egyszer azt mondta: a modern ember folyamatos zajjal veszi körül magát, hogy semmilitével ne kelljen szembesülnie. A csönd ugyanis arra teremt alkalmat, hogy az ember önmagával és Istennel beszélgesse. E beszélgetés során viszont elkerülhetetlen a szem-

besülés, a semmilét tudatosulása. A romák esetében elnyomott-eltakart semmilét nem a lét tartalmatlanságából, hanem a többségi társadalom sugallta értéktelenségből fakad. Ennek ellensúlyozását szolgálja a folyamatos és intenzív együttélés. Gombáznai sem egyedül megy a cigány ember. Szüksége van rá, hogy megszólítható és megszólító lehessen. Ha valamilyen oknál fogva mégis magányosan kénytelen „erdőre menni”, akkor énekel vagy folyamatos zajt csap, azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy nincs magában. Egyedül elviselhetetlen minden váratlan esemény, minden meglepetés. Egyedül talán nem is ember az ember.

Végül éjjelig villóznak az ablakok, míg a gyerekek nyomán a felnőttek is bele nem ájulnak az éjbe. Másnap a kicsik kínkeservesen elővackolódnak az iskolához, vagy hétvégén a déli ebédhez. A telepen is sok olyan ház van, hol reggelig megy a tévé, ha a tévéautomatika nem ismeri fel az adásszünetet. A képernyő nyújtotta bűbáj a nők és a kiskorúak számára szinte az egyetlen ablak a világra és egyetlen lehetőség az átlag emberi szükséglet kielégítésére: a rekreációra, vagyis „a mindennapos munka utáni szellemi-lelki újratermelődés”-re, képzeletbeli vigasztalódásra és kárpótlásra a frusztrációkért, a hőssel való pszichikai és intellektuális azonosulásra, az álomigény „képzeletbeli kaland, játék, metamorfózis vágya”-ra. (Almási, 1992: 18) A készülék mindent megad. Mégis nem tudni miért, a kicsi gyerek álmában felülvolt, csatakosan, rémülten és üvegesen nézőn bámulja a felvert testvéreket. A szemében tükröződő félelem csupán rossz álom, akár a készülékből kiömlő erőszak. Egy apuka mesélte, hogy a három éves lánya a közelmúltban – egy nagyszülőknél történő családi összejövetelen, ahol az est beálltával a gyerekeket a tévékészülék előtt helyezték el a főműsor-időben vetített Múmia című filmet nézni – elvesztette eszméletét a látványtól. Azóta egyre több adás kerül a nézhetetlenek listájára, mint a kislány sokkolója. Ezen a vidéken, házanként *többnyire egyetlen konnector van visszakötve a póznára, de őra nincsen, márhogy villanyóra lenne, nincsen.*

Lent a meddő lábánál, ahol a sinek úgy abba-maradnak, fel fel villan valami kékség, a képernyők lidércfénye.

Áttör, berobban, elhomályosul a suttogás, a világok zaja, autópályák, szerelmesek, lövöldözések, lópatarobaj, mindenholnan más, meg plusz ahol videóznak, olyan is van, főleg akció filmek, meg pornó, amire a legkisebbek is vevők. Vagy ha nem lennének vevők, akkor hozzá kell szokniuk. Ez van a kereskedelmi csatornák főműsorán. Parabolaantenna

nélkül meg kábelcsatorna nélkül nem jön be más. Meg mi más kellene. Lehet, hogy ez a valóság. Ez van szinkronban a telepi léttel, az elkülönítettséggel. Többre, másra lenne igény(?), *de négy, öt csatornát még innen simán lehet fogni, és sistergés, zümmögés, a kékes szikrahang kettőtől hajnalig, már ahol bírja még a készülék.*

Utoljára szeptemberben volt egy testvérgyilkosság. Az azt megelőző gyilkosság három éve történt, amelynek alapját egy családi perpatvar jelentette. Ugyanis a nyolcadikos fiú ballagására az asszony – a telepi szokásoknak megfelelően – akart, a férj viszont nem akart sátrás ünnepet. A vita egy hónappal a tanévzáró előtt már odáig fajult, hogy az asszony összeszedte pútyerkáját és három gyerekét, férjét magára hagyva visszaköltözött a szülői házhoz. A családnak alapvetően, a telepi lehetőségekhez képest jól ment, ami az apa szorgalmasságán, minden számára kínáló munkalehetőség megragadásán múlt. Mivel ez már nem az első összezördülés és elköltözés volt, a szomszédok nem lepődtek meg, a férj pedig nem különösebben hiányolta a romnyit, míg az idő a ballagás előtti naphoz nem ért, hiszen könnyen akadt egy-egy alkalmi szerető a nemi hormonok szinten tartására. Ekkor azonban bezörgött az apósáékhoz, s közölte nejével, hogy most már ideje lenne hazamennie, mert sátor ide vagy oda, holnap mégiscsak ballag a legnagyobb gyerek, s illenék „valakinek” az alkalomhoz illőt főzni. Az asszonyban még mindig dolgozott a méreg, amit az eltelt egy hónap során alaposan beérlelt, de hazament. Az éjszaka folyamán aztán ismét előkerült a sátor hamleti (lenni vagy nem lenni) problematikája. A romnyi fejében hamarosan felturbóződött a vér, s mint már annyiszor, kést ragadott a steláziából, és szúrt (mint már annyiszor). De ezúttal nem csak egy vágás keletkezett a férjen. A vér látványa megnyugtatta az asszonyt, s elvonult ledőlni az ágyba. A férj még kitértorgott az ajtón, aztán lebukott a lépcsőn. Reggel a szomszédok találtak rá kihülten, szívében egy konyhakéssel. A bejelentésre kivonuló rendőrségnek a felébresztett asszony azonnal mindent bevallott. A három gyerek szülő nélkül maradt a „nagyfiú” ballagása napján. A gyász azonban a már sátrat állítókat csöppet sem zavarta eredeti tervük kivitelezésében. A következő éjjel számtalan portáról bömbölt az ég felé a zene és a félkaba emberi ricsaj. A halál azonban még ott nyargalászott a telepen. Ezen az éjszakán az egyik ház mulatói közül az egyik vendég halálra itta-táncolta magát.

Az árván maradt három gyereket az asszony szü-

lei és testvérei kezdték istápolni, s szép lassan a lakás mozdítható dolgait kiárusítani, mert etetni kell az árvákat. A középső gyermek, a lány, azon az őszön ment hatodikba (bátyja végleg befejezte a tanulást, apja lovait elcserélte egy dobszerkóra, s azon próbálta kiverni zsigereiből minden bánatát). A lányt a nyár és a laza felügyelet, a mulatásban való feledni akarás a közeli kisváros éjszakai szórakozóhelyeire vezette, ahol hamarosan drogfogyasztóvá és szexárúvá vált. Pedagógusai nem tudták, mitévők legyenek. Kezelhetetlen volt, mint egy betörtetlen, betörhetetlen kis kanca. Egy év csapongás után került össze egy tizenhét éves telepi fiúval. Ettől valahogy lenyugodott. Korábbi kalandjából nem lett gyermekáldás, így idén befejezte a nyolcadik osztályt. Még kiskorú. Körülményei már rég fölönvesztették. Ismét cseleng, keresi a helyét. De már valaki oldalán.

Ez a lány is pokolra ment, akár Bódis Kriszta regényének főszereplője, s éppúgy visszatért, s éppúgy a társadalom peremén maradt. Egy-egy lehetőség realizálódott a végkifejletben, mert „az emberi élet óhatatlanul tragikus, hiszen az ember messzebbre lát, tudatának horizontja tágasabb, mint ahová általában eljutni képes.” (Hassan, 1978: 234) A Kemény vaj szövegét képező narratíva feltáró erejű. Mindaz a szubkulturális látélet, amit élünk társadalmunkban. Írása mégsem pusztán látélet, olyan intellektuális erőfeszítés, amelynek segítségével egy többrétegű szöveg keletkezett. Ezen rétegek mindegyike él az antropológia történet-hitelesítési módszereivel. Másfelől a cselekményki- bomlásra felhasznált keretek ritualizálják az egyes képeket. Bizonyos ritmizálási eszközök révén az olvasó mágikus beavatásban részesül. Mindezek folytán a hagyományos olvasói gyakorlat – feltehetőleg – nem elégséges. A fentebb – egy spontán kiragadott részleten – megkísérelt beleolvasódás talán az egyik lehetséges megoldása a Bódis Kriszta által létrehozott mű értelmezésének.

Talán minden mű egyetlen lehetséges megértési módja a beleszövődés. A saját tapasztalati anyag beleszövése egy más által már megírt szövegbe. Át- és újírás. Tükörré tétel. Átvilágítás.

2004. október 18. (2004. november 14.)

Összefoglalás

Handó Péter Bódis Kriszta Kemény vaj című regénye kapcsán egy irodalmi szöveg és egy marginális helyzetben élő társadalmi csoport mindennapjaiban felfedezhető események párhuzamát vizsgálja. Arra keresi a választ, egy narrációba miképpen olvasódhat bele az egyén, s a beleolvasódás során a személyes tapasztalat hogyan tud részévé válni egy prózai műnek. Ennek szemléltetésére egy tetszőlegesen vett Bódis Kriszta szövegrészletbe szövi bele kutatói gyakorlatának néhány momentumát, mintegy példát mutatóan és sajátos módon hozzáíródva a regényhez – s erre bízta másokat is.

Abstract

Peter Handó – inspired by the novel of Kriszta Bódis, titled „Hard Butter” – is investigating the parallel of a literary text, and the daily events of a social group living in marginal position. He is searching for the answer whether how could individuals be 'inread' in a narration, and during this 'inreading' process how could the personal experience become part of the prose. As an illustration he takes an accidentally selected Bódis Kriszta text, and inweaves some elements of his research method, as if it was an exemplary and specific additional part of the novel encouraging the others to do so.

Felhasznált irodalom

Almási Miklós 1992

Anti-Esz­tétika

T-Twins – Lukács Archivum, Budapest

Ankerl Géza 2000 ...

in.: *Ezredvégi beszélgetések.*

Monori Tillman,

Palatinus, Budapest

Bódis Kriszta – Budai Barnabás 2000

Helyzetkép,

1999 január – 2000 november

[www.romapage.hu/ajanlo/index.](http://www.romapage.hu/ajanlo/index.php?kozep=ajanlat042.htm)

[php?kozep=ajanlat042.htm](http://www.romapage.hu/ajanlo/index.php?kozep=ajanlat042.htm)

Bódis Kriszta 2003a

Kemény vaj

Magvető, Budapest, 5-372. p.

- Bódis Kriszta 2003b
Interjú Bódis Krisztával
<http://velvet.hu/v.onleany/v.portre/bodis>
- Brooks, Cleanth 1978
Az amerikai irodalom: tükör, nagyítólencse vagy prizma?
in.: *Regény és tapasztalat*
Modern amerikai irodalmi tanulmányok.
Európa, Budapest
- David-Neel, Alexandra 1991
Mágusok között Tibetben
Sorger Kolon Ltd., Gyula, 9-341. p.
- Derrida, Jacques 1995
*Szenvedések in.:
Esszé a névről.*
Jelenkor, Pécs, 11-49. p.
- Foucault, Michel 2000
A szavak és a dolgok
Osiris, Budapest, 9-432. p.
- Frey, Hans-Jost 1993
Az ábrázolás Benjaminsnál
Határ 1993/június (II/1-2)
- Gráfik Imre 2003
Etnográfiai szöveg narratív változatai
in.: *Antropológia és irodalom.* szerk. Biczó Gábor – Kiss Noémi, Csokonai, Debrecen, 71-87. p.
- Hassan, Ihab 1978
Regény és tapasztalat
in.: *Regény és tapasztalat*
Modern amerikai irodalmi tanulmányok.
Európa, Budapest
- Heidegger, Martin 1988
A műalkotás eredete
Európa, Budapest, 33-124. p.
- Hódosy Annamária 1993
Az (anti)meta-metafora(olói)a
Határ 1993/június (II/1-2)
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1997
A társadalmi struktúráról
in.: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* szerk. Paul Bohannon – Mark Glazer, Panem, Budapest, 419-435. p.
- Rahv, Philip 1978
Regényirodalom és regénykritika
in.: *Regény és tapasztalat – Modern amerikai irodalmi tanulmányok.*
Európa, Budapest
- Schorer, Mark 1978
A technika mint felfedezés
in.: *Regény és tapasztalat – Modern amerikai irodalmi tanulmányok.*
Európa, Budapest
- Stewart, Michael Sinclair 1994
Daltestvérek – Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon
T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest, 17-256. p.
- Turner, Victor 2002
A rituális folyamat
Osiris, Budapest, 17-218. p.

